Lapin yliopiston vuosijuhlan yleisöluento 3.3.2022

Lapinlehmä – selviytyjän tarina

Yliopistotutkija, dosentti Päivi Soppela
Arktinen keskus, Lapin yliopisto

ARCTIC CENTRE
University of Lapland

Vanha taru kertoo lapinlehmän saaneen alkunsa lähteestä nousseesta valkeasta lehmästä, kun ensimmäiset ihmiset tulivat Lappiin.

Pohjoissuomenkarja eli lapinlehmä

- Yleisin väritys valkoinen, korvat ja turpa ruskeat tai mustat
- Pienikokoinen, kevytrakenteinen, nupo eli sarveton

Alkuperäiset nautarodut

- Paikallisia nautarotuja, jotka määritetään ominaisuuksiltaan omiksi populaatioiksi (897 koko maailmassa, uhanalaisia 135)
- Pitkä sopeutumishistoria paikallisiin olosuhteisiin
- Luonnonvalinta ja ihmisten suorittama jalostus muokanneet ominaisuuksia
- Lapinlehmä yksi kolmesta suomenkarjarodusta

Pohjois-Skandinavian alkuperäisrotuja

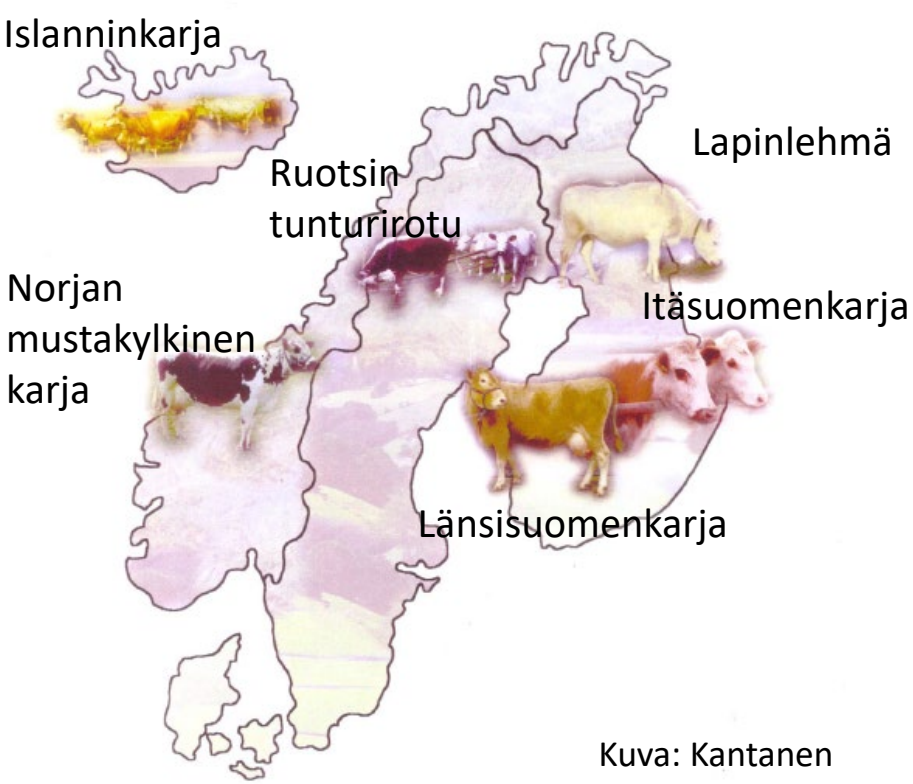

Kuva: Kantanen (2018)

Lapinlehmä on uhanalainen

- Lapin alkuperäinen nautarotu
- Yleisin lehmärotu Lapissa ennen sotia
- Uhanalainen rotu – alimmillaan 1970-luvulla
- Nykyään noin 850 lisääntyvää naarasyksilöä, koko populaatio noin 2000

Kuva: Lapin maakuntamuseo

1. Lapinlehmä tutkimuksen kohteena

2. Miksi lapinlehmä on erityinen?

3. Lapinlehmän tarina

4. Rodun nykytilanne

5. Tulevaisuuden näköalat?

Photo: Marko Junttila© Lappari

1. Lapinlehmä tutkimuksen kohteena

Kiinnostus alkuperäisrotuihin lisääntynyt:

- Perinteinen tieto ja kulttuuriperintö
- Ihmisen ja eläinten yhteinen historia, suhde ja vuorovaikutus
- Sopeutuminen paikallisiin olosuhteisiin, arvokkaat ominaisuudet (← lajikato, geenivarojen köyhtyminen, ilmastonmuutos)

Pohjoisia alkuperäisrotuja tutkittu vähän, lapinlehmään liittyvää tutkimusta niukasti

Arktinen arkki -hanke

Ihmisten ja eläinten sopeutuminen arktiseen ympäristöön: Luonnon ja kansan suorittama valinta (2015-2018 Suomen Akatemia)

Yhteinen kehityshistoria ja sopeutuminen, geenivarat, kulttuuriperintö, paikallinen ja ***perinteinen tieto***

Suomen Lappi:

- **Lapinlehmä**
- Suomenhevonen
- Poro

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

Luke
LUONNONVARAKESKUS

ARKTINEN TUTKIMUSOHJELMA
ARCTIC RESEARCH PROGRAMME

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

Arktinen arkki -hanke

Photo: Anne Tuomivaara

✓ kokemukset eläinten hoidosta
✓ valintakäytännöt ja toivotut ominaisuudet
✓ ihmisen ja eläimen suhde
✓ kulttuurihistoria

Photo: Päivi Soppela

- Vanhan polven lapinlehmän kasvattajien haastatteluja eri puolilla Lappia
- Osallistuvaa tutkimusta nykyisten kasvattajien parissa
- Arkistot

ARCTIC CENTRE
University of Lapland

Lappari elinkeino -hanke

Lapinlehmään perustuvan erikoistumisen mahdollisuudet osana pohjoisia elinkeinoja (EAKR 2020-2023)

Anne Tuomivaara, Rami Hiltunen, Nuccio Mazzullo, Päivi Soppela (PI)

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

Luke
LUONNONVARAKESKUS

LAPPIA

Euroopan unioni
Euroopan aluekehitysrahasto

Vipuvoimaa EU:lta 2014–2020

Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

2. Miksi lapinlehmä on erityinen

- Pitkä sopeutuminen pohjoiseen ilmastoon ja ympäristöön

Photo: Marko Junttila© Lappari

Lapinlehmän erityisyys

- Vanhan polven lapinlehmän kasvattajien haastattelut

“Valkoinen Ihme”

”Ystävällinen, älykäs, omapäinen”

“Terve ja pitkäikäinen”

“Voitko kuvitella, yksi lehmä– 19 vasikkaa!”

“Vaatimaton ravintonsa suhteen” - tuottaa maitoa vähällä rehulla”

“Hyvä ja tarkka laiduntaja”

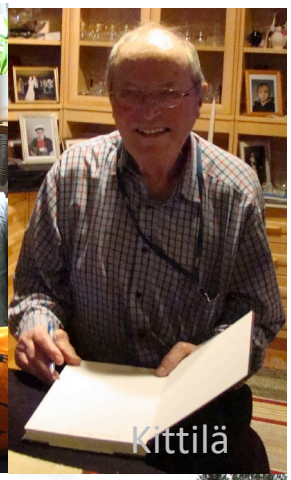

Lapinlehmä laiduntaa helposti niin metsässä, suolla kun tuntureillakin

Valkea väri hyvä suoja hyönteisiä vastaan

Kuva: Kaija Partanen

Lapinlehmän laiduntajana

*”… sinne (ne menivät) riipimään niitä **vaivaiskoivuja** ja syömähän niitä ja sitte sitä **vihveliheinää ja raatetta ja kortetta**, sillähän ne eli siellä, kun ne laitumella kuluki. ….Niin ja sitte vielä **maasto korkeampi**, että se niijen piti olla keveitä, että eihän net tuota semmonen painava lehmä niin ei siitä ois ollu mittään sinne kulkemaan.” (SP, Arpela).*

*”…tämähän oli tämä lapinlehmä niin, tämähän oli **kauhian vaatimaton**. Että tuota sanothan että nämä **nykylehmät, ei net eläs niillä ruilla**” (AV, Kittilä).*

Kuva: Marko Junttila

Lapinlehmän luonne

No onhan se luonteeltaan semmonen vähän itepäinen ja jääräpää. Sitten utelias ja tarkkailija.. jos kesälläkin jotakin erikoisempaa pihassa hommataan, niin lappalainen sieltä ensimmäisenä tulee kahtomaan (LH).

”Kyllä niillä on (seurakunta), jokku lehmät on keskenään parempia tuttuja” (JP). “Ne on laumanvetäjiä” (HI)

”Joo, nehän on heleppoja, ..niitä pittää vain kunnioittaa.” (HI)

”Lehmä on semmonen, että mää voin mennä siihen lehmän kylkeen, jos (on huolta)… niin se auttaa minua. Lehmä on semmonen peruskallio, sillä on sitä kanttia..” (AJ)

Lapinlehmä ja kasvattajansa

3. Lapinlehmän tarina

Elämänkukka, P.-S. K. *Aa 40.* Omistaja I. Rantaniemi, Kemi.

Valtarotu Lapissa ennen sotia

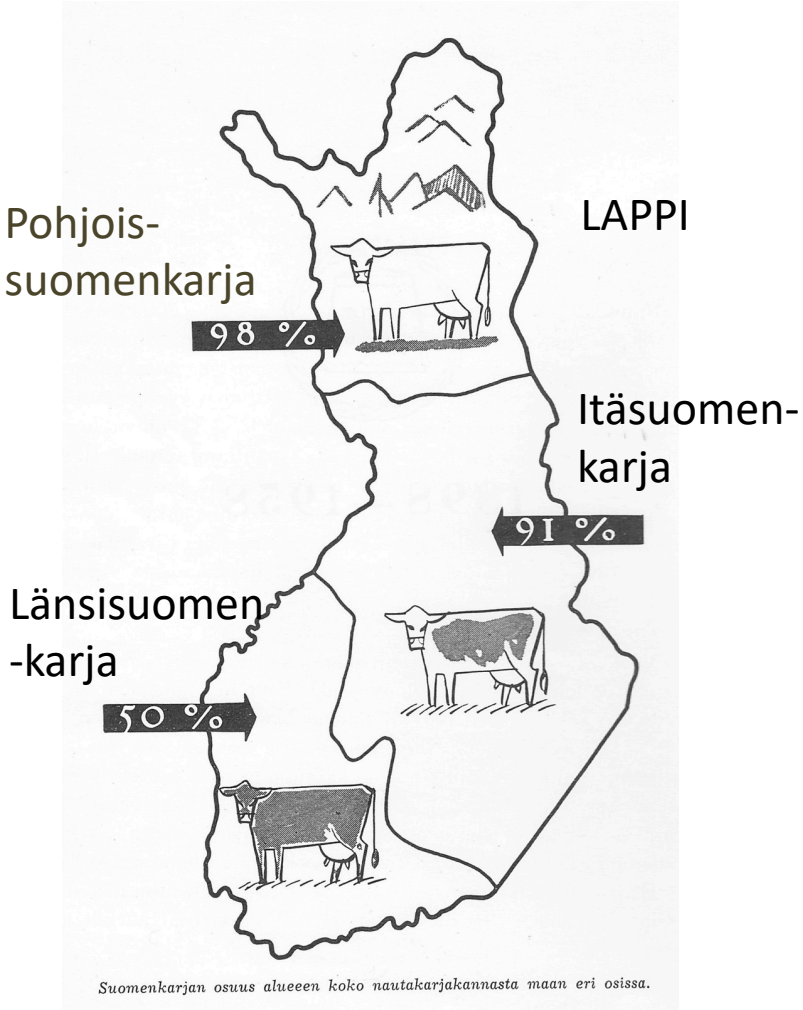

(Kaltio, 1958: Suomenkarjan jalostusta 60 vuotta)

- Karjanpidolla ollut tärkeä asema Lapin maataloudessa, koska ilmasto ei suosi viljan viljelyä
- Tärkeä osa omavaraistaloutta> tuotettiin maitoa ja lihaa Lapin ankarissa olosuhteissa
- Lehmien päivittäinen hoito naisten tehtävä, miehet myös rehunkeruu- ym. töissä, joitakin tehtäviä perhe- ja kyläkunnittain
- Yleensä pieniä karjoja

Lapinlehmä ja omavaraisuus

*”No meillä ei ollu (monta lapinlehmää)… **mutta sehän oli tärkeä se lehmä**. - Ko miehet kuluki mettätöissä…äiti, ja emännät lypsi lehmät ja hoiti lapset, niin se oli aivan tärkeä se lehmä. Eikä siellois tämmöset lehmät tämmöset isot lehmät niin pärjänneet ollenkaan.” (SP, Tervola).*

*”Niin ja sitte se oli se, se emäntä hoiti sitä lehmää että se sai niille **penskoille sitä maitoa** että se oli ihan **välttämätön**.” (HI, Ranua).*

Kuva 93. Etevä pohjoissuomalainen jalostusryhmä Lahden kotieläinnäyttelyssä. 1927 (Poijärvi 1928).

- Kansalliset virtaukset 1800-luvun loppupuolella johtivat kolmen suomenkarjarodun jalostuksen ja kasvatuksen vahvistumiseeen
- 1905: PSK:lle kantakirja ja jalostusyhdistys (->1946)
- Suosittiin valkeaa väriä ja hyvää rakennetta, myöhemmin maidontuottoa

Kasvun ajat

- 1930-luku voimakkaan kehityksen aikaa
- lehmiä kantakirjattiin ja sonniosuuskuntia perustettiin, järjestettiin neuvontaa, näyttelyitä
- maidontuotannon kasvua Lapissa kuitenkin jarruttivat karut olosuhteet ja peltoviljelyn hidas yleistyminen
- lapinlehmien määrä oli suurimmillaan ennen sotia

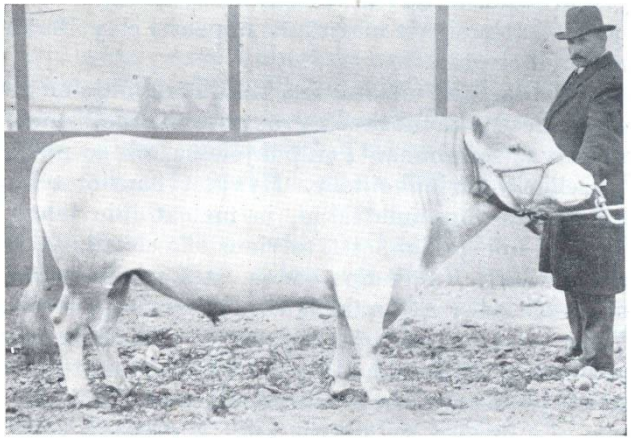

Sotien ja evakkojen aika

- Suuret menetykset sotien ja evakkojen aikana
- Lapin sodan aikana (1944-45) esimerkiksi Ylä-Lapin lapinkarjat menetettiin kokonaisuudessaan, koska niitä ei evakuoitu ajoissa
- Länsi-Lapin karjat evakuoitiin Ruotsiin ja muualta Lapista Pohjanmaalle
- Karjaa menetettiin kuljetuksissa, jäi evakkoon ja joutui teuraaksi
- Sonnit hävisivät melkein kokonaan

Lehmä joka selviytyi

” Tämä on vanha tarina, sillon ku on sota ollu ja palattiin evakosta.
Sillon huhtikuuta ja mikä yllätys siellä oottikaan.Siellä oli lapinlehmä! Valakia lehmä…Ihan joo ***se oli elossa, se oli kaivanu sinne suovaan kuule hirviän ontelon syöny, asunu,*** *ja sitte porot oli ja hirvetki käyny siinä kaverina ja jänikset ja muut.*

… semmonen neljäkytä pakkasta yli koko sen sota-ajan. ***Hirviä pakkastalavi****. ..Sehän oli sitte kevättalavella mitä se oli toukokuuta niin poikinu, tehny lehmävasikan. ” (RI, Ranua).*

Sotien jälkeen romahdus

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

- Kanta alkoi nopeasti hävitä 1960-70 -luvuilla ja korvautua runsastuottoisemmilla kaupallisilla roduilla, lähinnä Ayshire ja LSK-roduilla
- Vain muutamia karjoja jäljelle

Syyt:

- Sotien jälkeinen ruokapula
- Maatalouden suuri murros ja teknistyminen
- Tuottavuus- ja tehokkuusvaatimukset
- Maatalousneuvonnan painostus ja väheksyvä asenne alkuperäisrotuja kohtaan
- Paine lapinlehmistä luopumiseen oli kova

Kuva: Lapin maakuntamuseo

Kun Ayshire –lehmät tulivat

”Miekään en uskaltanu puhua siellä mithään että minun piirissä on semmonen karja… Joo, se oli niin kyllä aivan nuilla ay-jalostajilla niin se oli semmonen homma että ***ei niitä [lapinlehmiä] saa laittaa****” (SP, Tornio).*

”Se oli niin niinku emäntien ja isäntien mielestä hirveän hyvä tämä Aushiire… Mutta se sitte vähä niinku ***oli niinku häpiä, että jos jollaki oli tämmösiä pikkusia käppyröitä*** *(HI, Ranua).*

”Ne sano niin halaveksivasti.. että ethän sinä tuosta käppyrästä ***saa ees kahvimaitoa****”. (HI, Ranua).*

Lapinlehmäkannan pelastajat

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

- Lapinlehmäkannan puolesta oli muutamia valveutuneita esitaistelijoita Lapissa 1970-luvulla – paikallisia karjatilallisia, virkamiehiä, tutkijoita
- Lapinkarjan rippeet saatiin pelastettua

Kuva: Hilkka Jankkila ©

Lapinlehmäkannan elvytys

- Lapinlehmäkannan sonnien lukumäärä romahti erityisesti; sonnivasikoita haettiin Lapin perukoilta ja uusia sonneja Pohjois-Ruotsista (fjällko) ja Ruijasta

- Pelson vankilan tilalle Vaalaan perustettiin lapinlehmän **geenipankkikarja** (1985-) Tilalle koottiin pohjoissuomenkarjan yksilöitä säilytyskarjaksi. Vankilailan lakkautuksen vuoksi karja siirtyy Lappiin, Tervolaan elokuussa 2022.

- Lapinlehmän kanta alkoi hitaasti elpyä 1980-luvulla

- Myöhemmin kasvattajien avuksi tulivat **kansalliset geenivaraohjelmat** (1983-) ja **alkuperäiskarjan tuotantotuki.**

4. Lapinlehmän nykytilanne

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

Kuva: Anne Tuomivaara

Lapinlehmäkanta nykyään

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

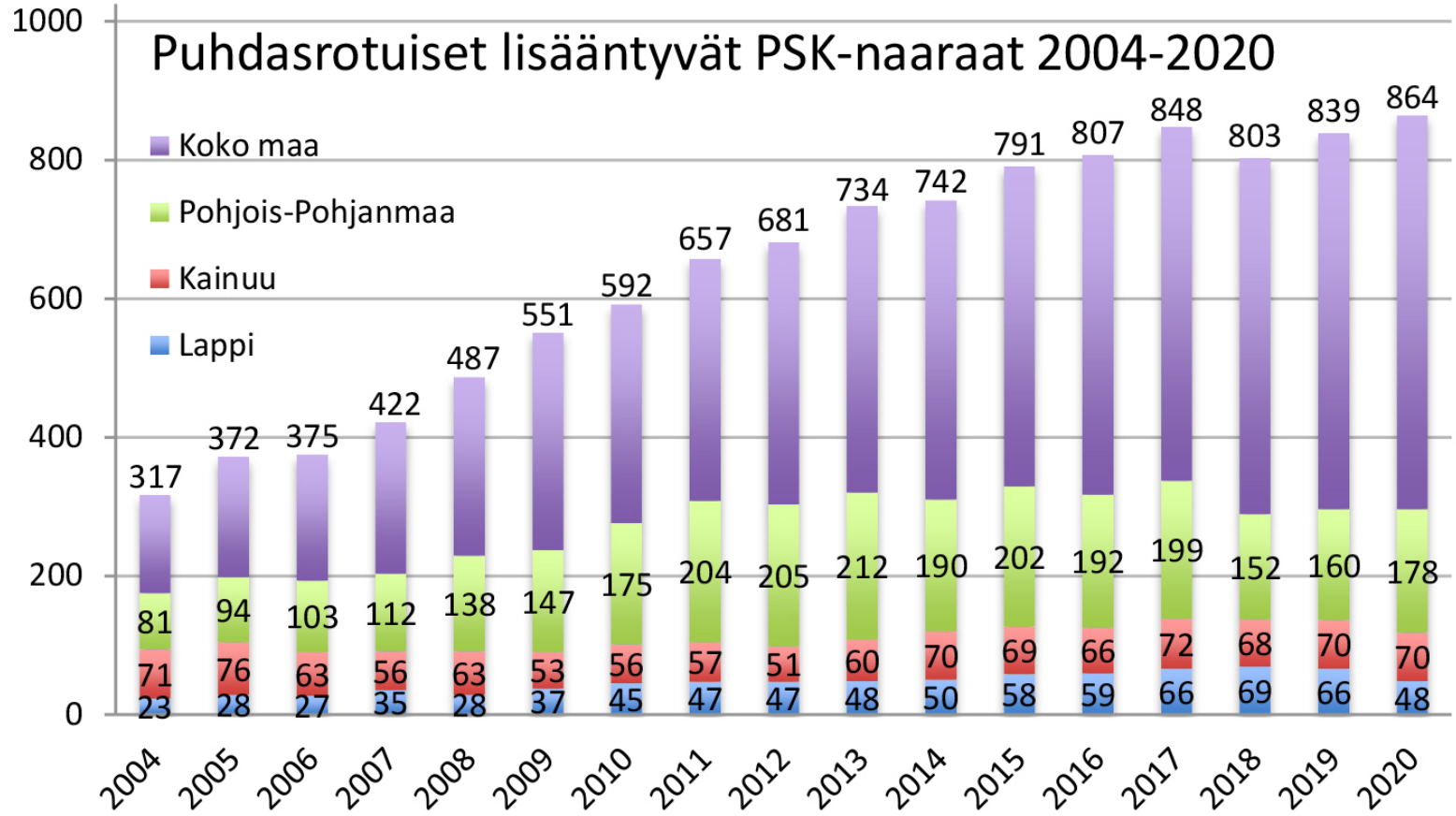

Lähde: Faba 6.3.2018 ja 3.8.2021

Lapinlehmäkannan kehitys Suomessa (tilanne 31.12. kunakin vuonna).

©Lappari elinkeino -hanke

Lapinlehmän kasvatus nykyään

- Lapinlehmätilat yleensä pieniä tai keskisuuria maitotiloja
- Käytänteissä eroja, kuten ruokinnassa ja lypsymenetelmissä
- Samankaltaisuutta ihmisen ja lapinlehmien suhteessa, laidunnuksessa ym.
- Useimmat kasvattajat haluaisivat lisätä lapinlehmien määrää tai pitää sen nykyisellä tasolla

Monia eri syitä lapinlehmien pitoon:

- Uhanalaisen rodun ja geeniperimän säilyttäminen
- Kulttuuriperinnön vaaliminen
- Kiinnostus rotuun sinänsä (ulkonäkö, luonne)
- Karjan diversiteetti
- Kiinnostus ekologiseen ja eettiseen tuotantoon

Lapinlehmän kasvatus nykyään

Perinteen jatkaminen:

- kulttuuriperintö
- lapinlehmärodun elvytys
- perinteisen tiedon jatkuvuus
- ruokaperinne

"Perinteet, diversiteetti, elämäntapa"

Kuva: Anne Tuomivaara

"Pienikin tila voi olla kannattava"

Uuden kokeileminen:

- luomutuotanto
- maidon suoramyynti
- brändituotteet
- hyvinvointipalvelut

Lapinlehmän maito

- Lapinlehmä tuottaa maitoa vähemmän kuin valtarodut, mutta maito on laadukasta
- Maito on rasva- ja proteiinipitoista ja sen juustoutumisominaisuudet ovat hyvät
- Maito poikkeaa ominaisuuksiltaan valtarotujen maidosta, alustavien tutkimusten mukaan muun muassa rasvahappokoostumus on edullisempi
- Tällä hetkellä maitoa ei keräillä erikseen eikä hyödynnetä paljoa kaupallisesti

NORTHERN FINNCATTLE IS ENDANGERED.

Could its unique milk save it?

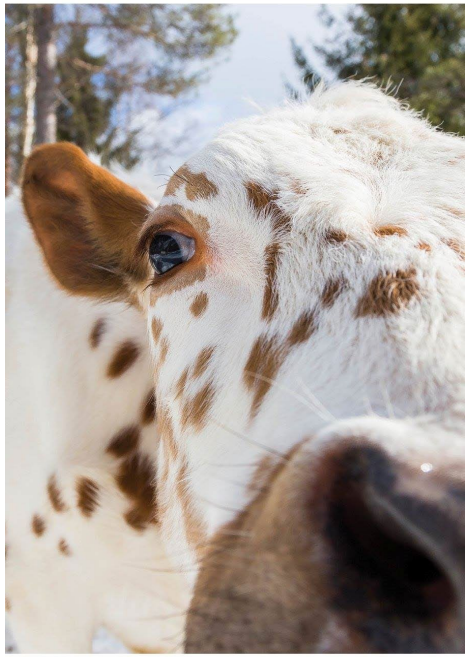

LAPPARI project:
www.arcticcentre.org/lappari

Käytännön kehittämishankkeet

Lappari: Pohjoissuomenkarjan maidon omaleimaisuuden hyödyntäminen (2017-2018)

- Kartoitus: lapinlehmien määrä, kasvattajat, tilat, maidontuotannon potentiaali

Lapparikoulu: Lapinlehmän maito markkinoille (2018-2019)

- Tilallisten ja jatkojalostajien verkostointi ja koulutus

www.arcticcentre.org/lappari

5. Tulevaisuuden näköalat?

Photo: Marko Junttila© Lappari

Tulevaisuuden näköalat?

- Lapinlehmä on kestävä alkuperäisrotu, jonka ominaisuudet mahdollistavat kestävän kehityksen mukaisen tuotannon pohjoisessa ympäristössä

- Kannan elvyttämiselle tärkeää, että lapinlehmän kasvatusta kehitetään rodun ominaisuuksien pohjalta ja siten, että niiden kasvattaminen on kannattavaa ja sille annetaan arvoa

- Lapinlehmä on pieni lehmärotu, joka ei voi kilpailla tuotannon määrällä. Sen sijaan se voi menestyä kestävyydellään ja tuotteidensa paikallisuuden, laadun ja erityisyyden avulla.

.

Monet mahdollisuudet

- Lähiruoka, mahdollisuudet erikoistuotteisiin
- Monipuolisuutensa takia lapinlehmä soveltuu moneen muuhunkin tarkoitukseen kuin maidontuottoon
- Hyvänä laiduntajana se soveltuu maisemanhoitoon, ystävällisyytensä ja sosiaalisuutensa takia hyvinvointi- ja green care –lehmäksi ja matkailuun kotieläintiloille.
- Kulttuurinen imago merkittävä, myös matkailussa

Lapinlehmän geenipankkikarjan tulo Lappiin 2022 luo hyvät lähtökohdat monenlaiselle toiminnalle

Tarinan tulevaisuus

- Lapinlehmän tarina on osa pohjoista kulttuuriperintöä, joka on tärkeä saada tunnetuksi, se tukee myös rodun tulevaisuutta
- Tarina kertoo pienestä lehmärodusta, mutta samalla se heijastaa laajempia yhteyksiä
- Se on osa Lapin maatalouden tarinaa ja muutosta sekä teknologian ja tehotalouden nousua. Se kuvastaa myös suhdettamme maaseutuun, eläimiin ja ruoan tuotantoon.
- Lapinlehmä on selvinnyt suurista globaaleista mullistuksista kuten maailmansodasta, evakosta ja maatalouden murroksesta.
- Lapinlehmän kestävyys ja mahdollisuus eettiseen tuotantoon vastaavat nykypäivän arvoja ja tarjoavat maaseudun elinkeinoille uusia mahdollisuuksia.

ARKTINEN KESKUS
Lapin yliopisto

Lähteitä

- Kaltio, M. J. 1958. 60 vuotta suomenkarjan jalostusta. Suomen karjatalousyhdistys r.y. 178 s.
- Kantanen, J., Olsaker, I., Holm, L-E., Lien, S., Vilkki, J., Brusgaard, K., Eythorsdottir, E., Danell, B. & Adalsteinsson, S. 2000. Genetic diversity and population structure of 20 north European cattle breeds. Journal of Heredity, 91(6): 446–457.
- Karja, M. & Lilja, T. (toim.) 2007. Alkuperäisrotujen säilyttämisen taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset lähtökohdat. Maa- ja elintarviketalous 106, MTT: 1-311.
- Larson, G. & Fuller, D.Q. 2014.The evolution of animal domestication. Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst. 45:115–36.
- Lehtola, Veli-Pekka 2004. Saamelainen evakko.
- Lönngren, T., Tupasela, T., Alatossava, T., & Kantanen, J. 2011. Alkuperäiskarjojen maidot täynnä positiivisia ominaisuuksia, 48–49. Kehittyvä elintarvike 2. No 1/11: 48-4.
- Ryd, Lilian 2007. Gården, kvinnorna och husdjuren. Kirjassa: Människan och faunan. Etnobiologi I Sverige, ss. 118-124.
- Soppela, P. 2018. Looking to Lapland's past for a sustainable food source. The Circle, WWF Magazine, 02/2018: 17-19.
- Soppela, P. & Mazzullo, N. 2017. The Northern Finncattle, the cow that almost disappeared – Arctic adaptation, folk strategies and state politics. Suomen Akatemian Arktisen tutkimusohjelman ARKTIKO-seminaari 9-10.5.2017.
- Soppela, P. & Tuomivaara, A. 2018. Tuotteita ja tarinoita lapinlehmästä. Tuotteita ja tarinoita lapinlehmästä. - Makumatkalla Lapissa. Lapin amk:n julkaisuja. Sarja B. Tutkimusraportit ja kokoomateokset 5/2018: 69-73.
- Soppela, P., Tuomivaara, A. & Honkatukia, M. 2018. Pohjoissuomenkarjan maidon omaleimaisuuden hyödyntäminen. Arktisen keskuksen tiedotteita 63: 1-62.
- Waiblinger et al. 2006. Assessing the human-animal relationship in farm species . A critical review. Applied Animal Behaviour Science 1001 (2006): 185-242.

Lapinlehmärodulla on tarina
Myös jokaisella lapinlehmällä on tarinansa